

”Det får du inte skriva!” – om en folkhälsorapportering

I den här krönikan berättar jag om min medverkan i rapporten ”Värmlänningarnas Liv & Hälsa 2017” som getts ut av Landstinget i Värmland (från den 1/1, 2019 Region Värmland). Det har inte varit någon dans på rosor. Censur, hot och trakasserier, otillbörliga strykningar och manipulationer av text och tabeller. Nekad upphovsrätt. Struken referenslista. Nekad att se korrektur. Lögner. Jag har arbetat med forskning i 45 år och aldrig varit med om något liknande.

På många håll i världen hotas den akademiska friheten. Makthavare vill styra och ställa med forskning och forskare därför att sanningen och yttrandefriheten är obekvämt och farlig. De vill bestämma över resultaten och vad som får yppas och inte. Sådana övergrepp förknippar vi i första hand med diktaturer. För i demokratier förlitar vi oss på lagar och förordningar som skyddar den akademiska friheten. Där finns yttrandefrihet. Där finns upphovsrättslagar. Men kan vi lita på att makthavare inte sätter dem ur spel?

Vi vet att forskare utsätts för censur, hotelser och trakasserier även i vårt land. Men inte i vilken omfattning. Inte vilka som ligger bakom. Inte vad som utspelar sig. Under arbetet med rapporten ”Värmlänningarnas Liv & Hälsa 2017” har jag frågat mig fram och fått höra en hel del. Det verkar som om de som utsatts ogärna vill tala öppet om saken. Man håller tyst av rädsla för repressalier. Med mitt bidrag vill jag medverka till att skapa öppenhet i frågan.

Förslaget om kommission ”måste strykas”

I februari 2018 åtog jag mig på uppdrag av folkhälsoenheten vid Landstinget i Värmland att skriva en rapport om värmlänningarnas hälsa. I arbetet ingick bearbetning och analys av data som samlats in under 2017 och som innehöll svar från drygt 6000 värmlänningar. Dessutom ingick bearbetning och analys av statistiska data om medellivslängden i Värmlands 16 kommuner.

Rapporten visade betydande skillnader i hälsa mellan socio-ekonomiska grupper och dödlighet bland män i de 16 värmländska kommunerna. Männerna i Kil lever så mycket som sju år längre än männen i Munkfors. Efter det att rapporten var färdig kom nya data från SCB som visade att medellivslängden för

män drastiskt sjunkit i två av kommunerna – Munkfors och Filipstad – som nu har den lägsta medellivslängden för män av alla Sveriges 290 kommuner. En oroväckande utveckling. Till denna mörka bild skall föras självmorden i Grums kommun som, enligt siffror från Socialstyrelsen, är högst i landet.

I rapportutkastet till folkhälsoenheten på Landstinget i Värmland sammanfattade jag resultaten i det avslutande kapitlet ”I riktning mot en jämlikare hälsa”. Frågan om vad som behöver göras för att främja en mer jämlik hälsa är komplex. Därför föreslog jag i det avslutande kapitlet följande:

”Som ett led i att få ett bättre kunskapsunderlag föreslår jag att det inrättas en kommission för jämlik hälsa vars syfte är att ta fram faktaunderlag och föreslå konkreta insatser.”

Av chefen för folkhälsoenheten (fortsättningsvis benämnd NN) fick jag veta att förslaget om kommission absolut måste tas bort. Om jag inte gick med på det skulle mitt avslutande kapitel strykas. Det var inte förhandlingsbart. Jag häpnade. Obegripligt. Overkligt. Som hämtat ur en Kafkaroman.

– Det här kan inte hända. I alla fall inte i ett land med lagar och förordningar om akademisk frihet, yttrandefrihet och dessutom en upphovsrättslag som syftar till att utgöra ett starkt skydd för författare och forskare, tänkte jag.

Raderna som måste strykas innehåller inga fula, sexistiska eller rasistiska ord. Oförargliga rader som inte kränker någon utan som tvärtom vill leda till en positiv utveckling av folkhälsan i Värmland. Vad kunde det då röra sig om? Fanns det en bakomliggande historia?

– Måste börja nysta i det hela, tänkte jag.

Jag krävde en förklaring. Och frågade VARFÖR?

Jag fick veta att jag inte hade befogenhet att komma med förslag. Det var inte förenligt med mitt uppdrag. I slutet på maj 2018 fick jag följande mail från enhetschefen NN.

”När det gäller förslag på åtgärder är det inget som ska finnas med i den deskriptiva rapporten som vi beställt utan måste hanteras på annat sätt.” (mail 31/5, 2018).

Jag fick också besked om att jag inte hade upphovsrätt (copyright) till min egen text. I klartext betydde det att NN ansåg att det var landstinget som bestämde vad som fick stå och inte stå i rapporten.

”Vårt avtal som vi upprättat med dig styr ramarna för vårt samarbete där det tydligt framgår att landstinget har tolkningsföreträde. Avtalet styr också att vi köper en tjänst av dig vilket gör att copyright inte är aktuellt ...” (mail 31/5, 2018).

Jag kontaktade då mitt fackförbund SULF och skickade med kontraktet. De lät

en jurist granska det och ombudsman Carolin Hövik på SULF meddelade mig följande.

"... det är inget där som reglerar att upphovsrätten inte skulle gälla om ni inte har kommit överens om annat muntligen. Upphovsrättslagen gäller alltså i det här fallet och min uppmaning är att prata med uppdragsgivaren och hänvisa till lagen." (mail den 1/6, 2018).

NN lät sig inte övertygas utan återopade sitt tolkningsföreträde. Något som SULF avvisade. Det hjälpte inte att juristen på SULF gav mig rätt. Chefen (NN) för folkhälsoenheten höll fast vid att jag inte hade upphovsrätt till min egen text som i praktiken innebar att NN ansåg sig ha rätten att bestämma över innehållet i rapporten.

I början på juni 2018 fick jag ett nytt mail från NN och nu fanns ytterligare ett argument mot mitt förslag om en kommission:

"Att ge förslag på att upprätta en kommission kan uppfattas ha en politisk anknytning." (mail den 7/6, 2018).

Vad NN menade med politisk anknytning förblev höljt i dunkel. Något klagörande har jag inte fått.

Vid ett infekterat möte i juni 2018 gick jag med på att stryka det stycke som handlade om kommission. Jag såg ingen annan utväg. Tvingad till kapitulation. Gjorde det motvilligt och under hotet om att mitt avslutande kapitel skulle strykas. Jag var utsatt för mycket starkt och aggressivt tryck från både enhetschefen och de båda redaktörerna¹ som backade upp sin chef och sade att de minsann pratat med flera inom landstinget som ansåg att förslaget om kommission absolut måste tas bort.

"Någonting måste vi få bestämma över!"

Det sade "redaktören" upprört vid det infekterade mötet våren 2018. Enhetschefen NN upprepade vad hon tidigare hade meddelat att lagen om upphovsrätt inte var giltig i mitt fall och att vid tvist har landstinget tolkningsföreträde. Hur NN kunde vara så säker på det övergår mitt förstånd med tanke på att NN tidigare på min fråga medgivit att hen inte kände till innehållet i upphovsrättslagen.

NN avvisade med andra ord helt SULF:s bedömning. Det kom att visa sig att NN och "redaktören" förbehöll sig rätten att också bestämma vilka enskilda ord som inte fick förekomma i texten.

¹ När jag fortsägningsvis refererar till någon av redaktörerna kommer jag att använda beteckningen "redaktören" som ett samlingsbegrepp för att inte peka ut någon specifik redaktör. Bakom beteckningen "redaktören" kan således endera den ene eller den andra redaktörens uttalande återfinnas. Eller också att det är ett gemensamt uttalande från båda redaktörerna.

Enhetschefen och ”redaktörens” övertygelse om att de hade tolkningsföreträdare och på så sätt kunde egenmäktigt bestämma vad som skulle stå i rapporten tog sig flera märkliga uttryck.

När jag fick första korrekturet från tryckeriet såg jag att det hade strukits i min text utan att ”redaktören” kommunicerat med mig om saken.

I ett av kapitlen började min text på följande sätt:

”Jag tog i kapitel 2 upp att livet är orättvist. Somliga drabbas av sjukdom och olyckor i tidig ålder och lever ett kort liv. Andra lever ett långt liv. Men det tycks finnas ett mönster och finns det ett mönster kan man också göra en hel del för att komma till rätta med orättvisan. I detta kapitel skall vi gräva lite djupare i de data som tidigare redovisats.”

Döm om min förvåning när jag upptäckte att hela detta stycke strukits. Jag ställde frågan varför och varför man inte kommunicerat med mig om saken. Efter påstötningar kom det ett mailsvar att man strukit det eftersom det innehåller ordet ”Jag” och ”värderande adjektiv” (mail 6/9, 2018). ”Redaktören” strök också enskilda ord som till exempel ”utmärkta”. Jag hade nämligen skrivit följande om en författare: ”Om detta kan man läsa i Peter Strangs utmärkta bok Att höra till”. Det passade sig inte att jag skrev ”utmärkta” för det var ett värderande uttryck.

Jag krävde i skarpa ordalag att den text som redaktörerna tagit bort skulle återinsättas. Jag hänvisade bland annat till upphovsrättslagen.

Efter påminnelser fick jag besked om att texten skulle återinsättas.

Förhållandena till NN och redaktörerna var nu alltmer spända.

Upptäcker oegentligheter

Det var meningen att de båda redaktörerna skulle medverka med flera kapitel i rapporten. I det tryckta korrekturet från tryckeriet fanns också ett kapitel skrivet av ”redaktören”. Jag hade fullt upp med mina egna kapitel. Men det fanns tid över så jag började läsa. Och ganska snart upptäckte jag att kapitlet uppvisade mycket stora likheter och till och med flera exakt likalydande formuleringar med en annan text som jag fått mig tillsänt. Jag mailade ”redaktören” och gjorde denne i försiktiga ordalag uppmärksam på att det kunde vara plagiat utan att använda just det ordet.

”Har läst korrekturet ... Om det är så att ditt kapitel till delar bygger på underlag som du fått från XX (XX fingerat min anm.) finns det, som du känner till, regelverk och etiska principer som jag föreslår att du förhåller dig till.” (mail 20/8, 2018).

Det var utan tvekan ett tydligt och iögonfallande plagiat som ”redaktören” gjort

sig skyldig till och jag ville göra ”redaktören” uppmärksam på saken. Plagiering är när man presenterar någon annans material som sitt eget. Plagiering är ett allvarligt brott mot akademisk sed.

Vid nästa korrektur hade kapitlet tagits bort. ”Redaktören” förklarade ”att det skulle lämnas ut och presenteras på annat sätt.” (mail 6/9, 2018).

Den här händelsen underlättade på intet sätt mitt arbete. Det blev nu uppenbart för mig att jag skulle motarbetas. Jag hade upptäckt oegentligheter och trampat på ömma tår. Och det skulle jag straffas för.

Referenslistan plockas bort

Tonen hos redaktörerna och enhetschefen blev nu allt kyligare. Nu hände saker och ting. Trakasserier i form av: Ovilja att besvara mina mail. Förhållning. Manipulering av tabeller. Undanhållanden. Nekad att se korrektur. Borttagen referenslista.

I det sista korrekturet som jag egentligen inte skulle få se hade referenslistan på drygt 60 referenser tagits bort. Jag upptäckte det av en ren slump. Frågade ”redaktören” varför listan tagits bort. Fick inget svar. Jag hade under en och en halv månad varit fullständigt ovetande om saken. Det var tack vare tryckeriet som jag fick kännedom om det hela.

Att enhetschefen försökte mörka det bedrägliga gör saken än mer allvarlig.

Jag skickade mailet till ”redaktören” den 23 november och förväntade mig svar på mina frågor. Varför referenslistan strukits. Och varför har jag inte fått veta någonting. Varför jag inte informerats.

Fick svar från ”redaktören” i slutet på november och det löd kort och gott.

”Ditt mail har vidarebefordrats till avdelningschef Henrik Svensson.” (mail 27/11, 2018).

Själv ville ”redaktören” tydligen inte besvara min fråga. Avdelningschefen hörde heller inte av sig. Alltihop verkade mycket märkligt. Varför stryks referenslistan? Varför ville ”redaktören” inte svara på mina frågor? Varför hade jag inte informerats? Det hör ju till de vetenskapliga spelreglerna att samla referenser under en särskild rubrik (REFERENSER) i bokstavsordning så att läsaren kan finna det hen söker. Visste ”redaktören” inte det, tänkte jag? Jag drog mig till minnes vad som sagts när jag började mitt arbete som jag också gjorde en anteckning om men inte tog någon notis om just då. ”Inga referenser behövs”, sade ”redaktören” vid ett möte den 24/1, 2018.

Det här var fullständigt oacceptabelt och jag skrev flera upprörda mail och krävde att saker och ting skulle rättas till. Jag gjorde även landstingsledningen uppmärksam på det oacceptabla agerandet. Och kanske var det just det som gjorde att referenslistan till slut kom på plats och viss struken text återinsatts.

Men inte mitt förslag om att inrätta en kommission.

Det fanns en bakomliggande historia

Jag tipsades om att motståndet mot kommission hade en historia som låg flera år tillbaka. Jag började gräva i saken. Fann då att frågan hade varit på tapeten inför valet 2014. Bakgrunden var att många värmländska barn och ungdomar mår dåligt. Man var oroad över siffror som visade på en ökning. Socialdemokraterna gick till val med ett förslag om att inrätta en värmlandskommission för barns hälsa. Staffan Janson, barnläkare och professor, föreslogs att leda kommissionen vilket han också tackade ja till. Region Värmland skulle vara huvudman. Till Värmlands Folkblad sa Staffan Janson.

”Målsättningen är att förbättra barns livsvillkor och att det inte är frågan om något projekt, för de brukar dö ut efter en tid. Detta arbete är långsiktigt. Det är också väldigt viktigt att vi får med kommunerna för hälsan grundläggs huvudsakligen i familjen, då kan föräldrarna och barnen få hjälp i ett tidigt skede.” (Värmlands Folkblad den 6/9, 2014).

VF:s ledarskribent – Peter Franke – hyllade förslaget och skrev:

”en större auktoritet på området går knappast att hitta i Sverige.” (Värmlands Folkblad den 6/9, 2014).

Oppositionsrådet Ulric Andersson (S) motiverade förslaget och förklarade att det rör barnens framtid.

”Barnen ska inte behöva stå i kö för att få hjälp. Några åtgärder går att ordna på en gång om vi får dagordningen efter valet. En del kommer att ta lite längre tid. Och blir det så att Socialdemokraterna inte får majoritet i landstinget kommer vi att fortsätta att jobba för att Värmlandskommissionen blir verklighet” (Värmlands Folkblad den 6/9, 2014).

Socialdemokraterna fick inte majoritet i landstingsvalet. Det blev ingen kommission. Någon offentlig förklaring till det känner jag inte till. Staffan Janson som utsågs att leda kommissionen fick heller aldrig någon förklaring till varför det inte blev någonting av.

Barns- och ungdomars hälsa har varit en viktig fråga under lång tid. Man hade räknat med att förslaget inte skulle möta motstånd från den politiska majoriteten i landstinget utan utgått från att uppslutningen kring förslaget skulle vara total. Det var därför med stor förvåning och besvikelse som det inte blev någonting av det. Vad som utspelades bakom kulisserna är höljt i dunkel.

Någon kommission blev det alltså inte. Det har sagts att förslaget ”kastades

i papperskorgen” av tjänstemän på Region Värmland. Om det är sant var det ansvarslöst och tragiskt. Hade kommissionen kommit igång hade ökningen av barns och ungdomars ohälsa kunnat brytas.

När jag satt mig in i den bakomliggande historien förstod jag den politiska sprängkraft som låg i förslaget om KOMMISSION som delade upp det politiska fältet i en för och en emot. Jag började förstå varför jag tvingades stryka förslaget om att inrätta en kommission. Enhetschefen gjorde ett politiskt ställningstagande när hon förklarade varför: KOMMISSION HAR EN POLITISK ANKNYTNING

Jag bestämde mig för att skriva en debattartikel som publicerades i Värmlands Folkblad den 6/2, 2019. I artikeln föreslog jag att det bör inrättas en kommission för jämlik hälsa samt att läkaren och professor emeritus Staffan Janson är den som bör leda kommissionen.

I artikeln tog jag också upp att chefen för folkhälsenheten på Landstinget i Värmland (efter 1/1, 2019 Region Värmland) hade förbjudit mig att i rapporten föreslå inrättandet av en kommission. Jag nämnde också att ett liknande förslag fanns för drygt fyra år sedan men att det enligt vad som sagts hade kastats i papperskorgen.

Några dagar senare kom ett inlägg från tre socialdemokratiska regionråd i opposition nämligen Mats Sandström, Ulric Andersson, Åsa Johansson, som avsåg att lyfta frågan i Regionstyrelsen. De tog upp att de vid ett flertal tillfällen efterfrågat varför den barnkommission som föreslogs 2014 inte kommit igång, men att de inte fått några tydliga svar. Och de skrev:

”Det som nu framkommer i Starrins artikel om att tjänstemän på kommunalförbundet Region Värmland och Landstinget i Värmland motarbetat detta är fullständigt oacceptabelt, särskilt om motivet skulle vara att en kommission kunde ”uppfattas ha en politisk anknytning”. Därför kommer vi socialdemokrater att lyfta frågan i Regionstyrelsen så att klarhet kan bringas kring detta.” (Värmlands Folkblad 9/2, 2019).

De tre landstingsråden tar tydligt avstånd från folkhälsochefens agerande. Genom att skriva ”fullständigt oacceptabelt” är signalen mycket tydlig och går inte att missförstås. Man skulle kunna ha förväntat sig att enhetschefen eller någon inom landstingets högsta ledning gått i svaromål genom att endera förneka eller förklara saken. Men så skedde inte.

Den 13 mars 2019 behandlades förslaget om att tillsätta en kommission i Regionstyrelsen. Den 14 mars rapporterade Nya Wermlands Tidning om att motionen avslagits.

I samma veva som den politiska majoriteten i Region Värmland avlog förslaget på att tillsätta en kommission kom nya siffror från SCB om medellivslängden i de svenska kommunerna för perioden 2014–2018. Jämfört med perioden

krönika

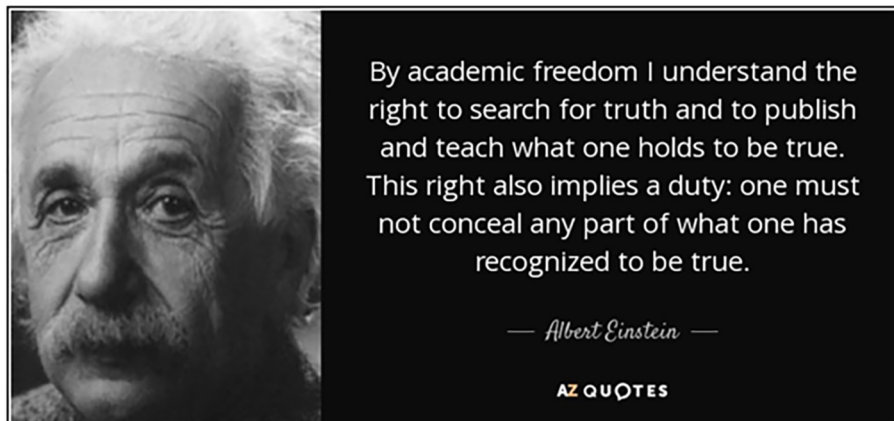
2010–2014 hade medellivslängden för män minskat med 2,75 år i Munkfors och 2,83 år i Filipstad. Det placerar de båda värmländska kommunerna på sista respektive näst sista plats bland landets 290 kommuner. Avståndet till Danderyd där männen lever längst är nästan nio år.

Borde prövas juridiskt

I min debattartikel i Värmlands Folkblad skrev jag att enhetschefens beslut är anmärkningsvärt.

”... frågan måste naturligtvis ställas om inte den administrative chefen överskeridit sina befogenheter.” (Värmlands Folkblad 6/2, 2019).

Avslutningsvis: Frågan borde självklart prövas juridiskt. Hade chefen för folkhälsoenheten rätt att censurera förslaget om inrättande av en kommission eller ej? Står agerandet i strid med upphovsrättslagen och/eller andra lagar och förordningar? Forskarsamhället behöver ett prejudikat som det kan luta sig emot. Om enhetschefens agerande vore lagligt innebär det att forskare utsätter sig för stora risker när de åtar sig uppdrag. Det kommer att ge avnämare fritt spelrum att styra och ställa med innehållet. Och då sätts upphovsrätten, den akademiska friheten och yttrandefriheten ur spel.

<https://www.azquotes.com/quote/379855>

På många håll i världen hotas den akademiska friheten. Makthavare vill styra och ställa med forskning och forskare därför att sanningen och yttrandefriheten är obekvämt och farligt.

Bengt Starrin
professor emeritus
bengt@starrin.nu